

Βιοπολιτική και βιομετρία

του Παναγιώτη Μαντζούφα¹

Στις σύγχρονες κοινωνίες έχουν αυξηθεί μαζικά τόσο οι υποσχέσεις όσο και οι προσδοκίες για ασφάλεια. Στις σχέσεις κράτους-πολίτη έχει επανέλθει η αρχή του πρώιμου συνταγματισμού που στόχευε στην ενίσχυση των εγγυήσεων ασφάλειας, και όχι τόσο στο σεβασμό των ελευθεριών. Η προτεραιότητα δίνεται πρωτίστως στην ασφάλεια, και δευτερευόντως στην ελευθερία². Το δίκαιο είναι ένα από τα μέσα, και ίσως το σημαντικότερο, που καλείται να απαντήσει σε αυτή την πρόκληση, ιδίως σήμερα που η ασφάλεια ως συλλογικό αγαθό, κρατικά επιβαλλόμενο, οδηγεί σε μια ανασφάλεια των δικαιωμάτων³. Εδώ όμως ελλοχεύει και η εγγενής αντίφαση: ο πολίτης εγείρει προς τη δημόσια διοίκηση αιτήματα για ασφάλεια και προστασία και εκφράζει ταυτόχρονα δυσπιστία ως προς τη δυνατότητα του κράτους να είναι αποτελεσματικό στην προστασία των θεμελιωδών εννόμων αγαθών του, δηλαδή της ζωής και της ασφάλειάς του⁴. Το κράτος, προκειμένου να είναι αποτελεσματικό, οδηγείται συχνά στην υιοθέτηση μέτρων που σχετικοποιούν την προστασία των δικαιωμάτων, και κατά περίπτωση νοθεύει τη νομιμότητα⁵. Αυτή η σχετικοποίηση της συνταγματικής νομιμότητας, νομιμοποιείται στην συνείδηση του πολίτη ως δικαιολογημένο μέτρο, προκειμένου να του παρασχεθεί ασφάλεια⁶. Με

¹ Επ. Καθηγητής Νομικής στο ΑΠΘ.

Η μελέτη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Σύγχρονα Θέματα», τεύχος 110, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2010, και αποτελεί προδημοσίευση από τον Τιμ. Τόμο για τον Καθηγητή Πέτρο Παραρά.

² Βλ. *H.A. Hesse*, *Der Staat will schutzen und nutzt dazu das Recht –vernutzt er es dabei?*, *AnwBl*, 4/2001, σ. 189.

³ Βλ. *N. Παρασκευόπουλου*, *Ασφάλεια του κράτους και ανασφάλεια δικαίου στον τόμο Τρομοκρατία και δικαιώματα*, Α. Μανιτάκης, Α. Τάκης (επιμ.), *Σαββάλας*, 2004, σ. 42 επ.

⁴ Το κράτος εντείνει τις κατασταλτικές και σφραγιστικές του πρακτικές με σκοπό να δημιουργήσει στο πολίτη την αίσθηση ότι έχει την ικανότητα να αντιμετωπίζει το κάθε είδους έγκλημα. Βλ. τις παρατηρήσεις του κοινωνιολόγου *Z. Bauman*, *Le gout humain de la mondialisation*, *Hachette*, 1998, σ. 179.

⁵ Το συναίσθημα της γενικευμένης ανασφάλειας και ο φόβος της παγκόσμιας και άορατης απειλής, ενέταξαν την έννοια της ασφάλειας σε μια λογική έκτακτης ανάγκης που συνεπάγεται την επιστράτευση στρατιωτικών μέσων αντίδρασης κατά της τρομοκρατίας, διαταράσσοντας έτσι την ισορροπία μεταξύ ασφάλειας και εγγυήσεων του κράτους δικαίου. Βλ. *J. Derrida/ J. Habermas*, *Le “concept” du 11 Septembre*. *Dialogues a NewYork avec G. Borradori*, *Galile*, 2003, σ. 57 επ, 87 επ.

⁶ Αυτή την αντίφαση ο *I. Μανωλεδάκης* την χαρακτηρίζει ως το «σχιζοφρενικό» στοιχείο της κοινωνίας της διακινδύνευσης, σημειώνοντας χαρακτηριστικά «Επικαλείται (ενν. η κοινωνία) την ασφάλεια ως αναγκαίο στοιχείο της ύπαρξής της, επιλέγοντας την ανασφάλεια, δηλαδή την έκθεση στον κίνδυνο, ως αναγκαίο στοιχείο της ανάπτυξης της

το πρόσχημα της προστασίας του κοινωνικού συνόλου από κινδύνους όπως η τρομοκρατία, οι δημόσιες αρχές στις σύγχρονες κοινωνίες έχουν την τάση να βλέπουν σε κάθε πολίτη ένα δυνητικό παραβάτη. Ο λεγόμενος πόλεμος κατά της τρομοκρατίας έχει λειτουργήσει ως άλλοθι που ευνόησε την συγκέντρωση ενός ολόκληρου τεχνολογικού και νομικού οπλοστασίου που επιτρέπει την υλοποίηση αυτού που θα ονομάζαμε καθολικός κοινωνικός έλεγχος. Έχει λοιπόν συντελεσθεί μια βασική επανεισκήση των προτεραιοτήτων του πολίτη σε σχέση με το κράτος⁷ ώστε να δίνεται προτεραιότητα στην ασφάλεια και να ωθείται το κράτος στην υιοθέτηση νέων μορφών. Σήμερα γίνεται λόγος για «προληπτική λειτουργία του κράτους», για «παιδαγωγικό κράτος», για «κράτος προστασίας», για «κράτος ασφάλειας», μορφές οι οποίες μεταβάλλουν τη σχέση κράτους πολίτη και την φωτίζουν από μια νέα οπτική γωνία. Αυτή είναι μια πρώτη γενική παρατήρηση. Η δεύτερη παρατήρηση που σχετίζεται άρρηκτα με το ειδικότερο θέμα που εξετάζουμε συνδέεται με την έννοια της βιοπολιτικής όπως την ορίζει η σύγχρονη κοινωνική θεωρία και ιδίως ο Τ. Αγκάμπεν⁸.

Σ' ένα κόσμο όπου οι κυρίαρχες ταυτότητες που μας κληροδότησε η νεότερη κλονίζονται, η εθνική ταυτότητα αμφισβητείται και όπου οι επιμέρους τατίσεις που μας εντάσσουν σε ποικίλα υποσύνολα (επαγγελματικά, θρησκευτικά, πολιτιστικά) αδυνατούν να παράγουν ευρύτερες συναινέσεις, έρχεται η βιοπολιτική να εγγράψει στο σώμα μας, στο γενετικό μας κώδικα, ένα ανεξάλειπτο σημάδι ταυτοποίησης. Με τον τρόπο αυτό ασκείται μιας μορφής κυριαρχία που δεν ακολουθεί το δεσπύζον δικαιοπολιτικό πρότυπο της κυριαρχίας εντός του κράτους, το οποίο προϋποθέτει νομιμοποίηση, τήρηση της αρχής της νομιμότητας από τα κρατικά όργανα και τις αντίστοιχες δυνατότητες αντίδρασης από

ύπαρξής της, σ' ένα καθεστώς συλλογικού αυτοπροσδιορισμού, όπου ο αυτοπροσδιορισμός δεν είναι πάντα ουσιαστικά, αλλά απλώς τυπικά συλλογικός (δηλαδή τυπικά και όχι ουσιαστικά δημοκρατικός) και ενίοτε κατ' επίφαση μόνο ελεύθερος (δηλαδή ένας φαινομενικός αυτοπροσδιορισμός), ενώ ουσιαστικά πρόκειται για ετεροπροσδιορισμό (σε «Κοινωνία της διακινδύνευσης: μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας», στον τόμο, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Χ. Ανθόπουλος/ Ξ.Ι. Κοντιάδης/ Θ. Παπαθεοδώρου (επιμ.), Αντ. Σάκουλας, 2005, σ. 186).

⁷ Η τάση αυτή έχει ευρύτερες διαστάσεις και δεν περιορίζεται στα ζητήματα ασφάλειας με την στενή έννοια και στην αντεγκληματική πολιτική. Αγγίζει συνολικά τον ίδιο τον πυρήνα της κοινωνικής αλληλεγγύης, καθώς εθίζει την κοινή γνώμη στο να αντιμετωπίζει με μεγάλη δυσπιστία κάθε μορφή παραβατικότητας και «αντικοινωνικής» συμπεριφοράς, στην προσπάθεια αναπλήρωσης του ελλείμματος της ασφάλειας. Έτσι η ποινικοποίηση μετατρέπεται σε ένα μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού που προασπίζει τα συμφέροντα όσων μετέχουν στην παραγωγή και διαθέτουν κοινωνικό πρόσωπο, έναντι όσων, για οποιοδήποτε λόγο βρίσκονται εκτός κοινωνικού και παραγωγικού χώρου. Βλ. *P. Mary, Insecurite et penalisation du social, Labor, 2003, σ. 27 επ.*

⁸ Βλ. *Giorgio Agamben, Homo sacer, Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή, Scripta, 2005, ιδίως το τρίτο κεφάλαιο, σ. 189 επ.*

την πλευρά του πολίτη (αναγνώριση δικαιωμάτων, έννομη δικαστική προστασία, συλλογική δράση)⁹.

Η βιομετρία¹⁰ είναι μια από τις πλέον διαδεδομένες μεθόδους της σύγχρονης βιοπολιτικής δηλαδή της πολιτικοποίησης της ζωής στο στενά βιολογικό της επίπεδο, εκεί όπου το σώμα και η «γυμνή ζωή» αποτελούν το αντικείμενο των μηχανισμών εξουσίας. Η βιοπολιτική όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνεται ο Τ. Αγκάμπεν δεν αντιδιαστέλλεται προς τις παραδοσιακές εξουσιαστικές σχέσεις που συνδέονται με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους, αλλά συναρθρώνεται με αυτούς, προκειμένου να διατυπωθεί μια περισσότερη σύνθετη έννοια της εξουσίας¹¹. Δεν θα παρουσιάσω τον τρόπο με τον οποίο ο Αγκάμπεν αναλύει την πολιτικοποίηση της γυμνής ζωής μέσα από σχήμα του Homo Sacer, τη φιγούρα του ρωμαϊκού δικαίου, που είναι ιερός και ταυτόχρονα έρμαιο στη βούληση του καθενός που μπορεί να τον φονεύσει. Με ενδιαφέρει να μεταφέρω την θεωρητική σύλληψη του ατόμου που βρίσκεται εκτός της επικράτειας του δικαίου, δηλαδή αυτού που στερείται της πολιτικής ιδιότητας και ότι αυτή συνεπάγεται, στις σημερινές συνθήκες¹² και στο θέμα που μας απασχολεί.

Αφού η εξουσία έχει την ικανότητα να εγγράφεται στο ίδιο το σώμα, η βιομετρία δεν είναι παρά μια από τις μεθόδους για ολοκληρωτική

⁹ Βλ. το πολύ ενδιαφέρον επίμετρο του Γ. Σταυρακάκη στο βιβλίο του *G. Agamben*, ό.π., σ. 287 επ.

¹⁰ Τα βιομετρικά χαρακτηριστικά είναι τα μόνιμα γνωρίσματα ενός ανθρώπου μέσω των οποίων είναι δυνατή η αναγνώριση ή επαλήθευση της ταυτότητας του. Σε αυτά ανήκουν τα γενετικά δεδομένα (DNA), τα σωματικά χαρακτηριστικά (δακτυλικά αποτυπώματα, ίριδα ματιού, γεωμετρία προσώπου) ή ακόμα και στοιχεία συμπεριφοράς. Τα στοιχεία αυτά στο βαθμό που αποτελούν τμήμα της φυσιολογίας του ίδιου του ατόμου είναι αναλλοίωτα και ανά πάσα στιγμή διαθέσιμα. Βλ. *I. Ιγγλεζάκη*, *Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα*, Σάκκουλας, 2004, σ. 210, *Γ. Μανιάτης/ Α. Μήτρου*, *Η προστασία των γενετικών δεδομένων*, Σάκκουλας, 2008.

¹¹ Ο Τ. Αγκάμπεν, αντλεί την έννοια της βιοπολιτικής από το έργο του Μ. Φουκώ. Ο Μ. Φουκώ είναι ο θεωρητικός που ανέλυσε –ανάμεσα στα άλλα– την εξουσία προς την κατεύθυνση της βιοπολιτικής. Στην θεωρία του διέκρινε δύο βασικές τεχνολογίες της εξουσίας: οι πειθαρχικές πρακτικές, που έχουν να κάνουν με το σώμα του ατόμου, το οποίο πρέπει να εκπαιδεύεται και να επιτηρείται μέσα από θεσμούς όπως το σχολείο, το στρατόπεδο, το νοσοκομείο, το εργοστάσιο και η βιοπολιτική που έχει να κάνει με το πληθυσμό, ο οποίος πρέπει να ελέγχεται μέσα από ρυθμιστικούς κρατικούς μηχανισμούς, τους ιατρικούς θεσμούς, τους ασφαλιστικούς οργανισμούς, τα ταμεία αλληλεγγύης. Βλ. *Michel Foucault*, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, Ράππα, 1978, σ. 112 επ.

¹² Ίσως τα σημερινά κέντρα προσωρινής κράτησης των μεταναστών που υπάρχουν και στην χώρα μας, να αποτελούν τον βιοπολιτικό τόπο όπου το γυμνό και ανώνυμο σώμα βρίσκεται στη απόλυτη διάθεση μιας ανεξέλεγκτης δύναμης, χωρίς ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και χωρίς νομικές ή ηθικές διαμεσολαβήσεις υπό συνθήκες που μπορεί να συμβεί οτιδήποτε, χωρίς ελέγχους ή αντιδράσεις. Τα πρόσωπα αυτά, όπως και όσοι κρατούνται στις φυλακές του Γκουαντάναμο, δεν είναι ούτε αιχμάλωτοι πολέμου, ούτε κατηγορούμενοι, παρά απλοί κρατούμενοι. Ουσιαστικά είναι απογυμνωμένοι από κάθε νομική υπόσταση, καθώς δεν μπορούν να κατηγοριοποιηθούν νομικά. Βλ. *G. Agamben*, *Κατάσταση εξαιρέσης*, Πατάκης, 2007, σ. 15 επ.

κυριαρχία που να περιλαμβάνει τη γυμνή ζωή. Σήμερα είναι εμφανές ότι οι εξελίξεις στην βιοτεχνολογία, η αρχειοθέτηση πληροφοριών για την υγεία, τη διατροφή, τις προσωπικές συνήθειες, τις ερωτικές, πολιτικές, πολιτισμικές ή άλλες επιλογές, τα βιομετρικά δεδομένα των πολιτών¹³, συγκροτούν ένα πλήρες προσωπικό προφίλ πληροφοριών, συνήθως εν αγνοία του φορέα, που δημιουργεί σημαντικούς κινδύνους τόσο για την ιδιωτική ζωή όσο και για την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Είναι σαφές ότι μια διαφοροποιημένη ποιοτικά λειτουργία των πληροφοριών υπονομεύει ένα βασικό κανόνα της δημοκρατίας που είναι η ελεύθερη έκφραση της βούλησης των πολιτών και η επικοινωνία, και τούτο διότι η μετατροπή του πολίτη σε πληροφοριακό αντικείμενο, υπονομεύει τη συμμετοχή του σε όλο το φάσμα των δημοκρατικών θεσμών, ιδίως όταν γνωρίζει ότι η πολιτική και κοινωνική του δραστηριότητα καταγράφεται¹⁴. Μοιραία η συμπεριφορά μας αλλάζει όταν ζούμε επιτηρούμενοι. Η ανεξέλεγκτη συλλογή πληροφοριών καταλήγει σε χειραγώγηση καθώς δίχως την προστασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων δεν υπάρχει δημοκρατική κοινωνία.

Ωστόσο, οι σημαντικότεροι κίνδυνοι απειλούν το άτομο στο πεδίο της προσωπικής του αυτονομίας και στην ίδια την ιδιωτικότητά του. Ο συσχετισμός πληροφοριών από διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής του ατόμου ως καταναλωτή, εργαζόμενου, ασφαλισμένου, η χρήση και η δημοσίευσή τους, διαταράσσουν την ηρεμία του ατόμου και παραβιάζουν την εύλογη επιθυμία του να διαχειρίζεται και να δημοσιοποιεί κατά βούληση προσωπικά του στοιχεία. Αυτή είναι μια πρωτογενής απειλή, οι κίνδυνοι της οποίας αφορούν την ιδιωτικότητα υπό την παραδοσιακή της έννοια¹⁵ ως έκφραση δηλαδή του δικαιώματος για μόνωση και περιχαράκωση στο χώρο του στενά ιδιωτικού βίου¹⁶.

Ωστόσο, οι κίνδυνοι δεν αφορούν μόνο την αξιοποίηση σύγχρονων πληροφοριών: εξίσου απειλητική είναι η αξιοποίηση δεδομένων περί την δράση του ατόμου στο παρελθόν¹⁷. Τα δεδομένα αυτά, που μπορεί να

¹³ Οι νέες κάμερες Gigapan, σε υψηλή ανάλυση, επιτρέπουν με μια μόνο λήψη, την βιομετρική ανάλυση του προσώπου καθενός από τους χιλιάδες θεατές που ακολουθούν μια διαδήλωση ή βρίσκονται σε ένα στάδιο. Βλ. www.gigapan.org.

¹⁴ Για τα προβλήματα που ανακύπτουν όταν η συγκεκριμένη δραστηριότητα βασίζεται σε δημοσιογραφικά αρχεία, βλ. *D. Klee*, *Pressdatenbanken und datenschutzrechtliches Medienprivileg*, Baden-Baden, 1992, σ. 36 επ.

¹⁵ Βλ. *Κ. Μαυριά*, Το συνταγματικό δικαίωμα του ιδιωτικού βίου, Αντ. Σάκκουλας, 1982, σ. 21.

¹⁶ Βλ. *Μ. Σταθόπουλου*, Η χρήση προσωπικών δεδομένων και η διαπάλη μεταξύ ελευθεριών και των κατόχων τους και ελευθεριών των υποκειμένων τους, ΝοΒ 2000, σ. 1 επ.

¹⁷ Ο Αντριου Φέλντμαρ, ένας канаδός ψυχοθεραπευτής, στον έλεγχο διαβατηρίων για είσοδο στις ΗΠΑ, υπέστη ψυχρολουσία καθώς ο υπάλληλος έβαλε το όνομα του στο Google, και βρήκε ότι είχε δημοσιεύσει το 2001 ένα άρθρο όπου παραδεχόταν ότι στις αρχές του 1960 είχε κάνει χρήση LSD. Η πληροφορία ανασύρθηκε το 2006, πέντε χρόνια αφού

αφορούν σε αρνητικά γεγονότα του παρελθόντος, (π.χ παράνομες πράξεις που έχουν παραγραφεί, έκτιση ποινής για ποινικά αδικήματα, καταδικαστικές αποφάσεις για χρέη που τελικά εξοφλήθηκαν, ποινικές κατηγορίες για τις οποίες ο κατηγορούμενος αθώωθηκε κλπ.) γίνονται αντικείμενο αρχειοθέτησης και ηλεκτρονικής επεξεργασίας και διατηρούνται σε τράπεζες πληροφοριών¹⁸. Οι πληροφορίες αυτές μπορούν να ανασυρθούν σε οποιαδήποτε στιγμή του βίου του ατόμου και να αποτελέσουν μεγάλο πρόσκομμα στην προσπάθεια του να αναπτύξει την προσωπικότητά του. Έτσι το άτομο εγκλωβίζεται σε μια εικόνα του παρελθόντος, από την οποία ενδέχεται να επιθυμεί να απομακρυνθεί και η οποία όμως, ακόμα τον καταδυναστεύει, στερώντας του κάθε αυθορμητισμό. Γι' αυτό το λόγο οι ψηφιακές πληροφορίες πρέπει να έχουν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ημερομηνία λήξης¹⁹. Το αρχείο βιομετρικών δεδομένων λόγω των μόνιμων χαρακτηριστικών ενός ατόμου που ενσωματώνει, ανήκει σε αυτές τις εξαιρέσεις και για αυτό το λόγο τα ζητήματα ασφάλειας που θέτει είναι και περισσότερο κρίσιμα²⁰.

Επιπλέον, με την συνεχή επεξεργασία και δημοσιοποίηση γεγονότων από τα αρχεία, το άτομο (ιδίως, το θεωρούμενο ως δημόσιο πρόσωπο) έχει περιορισμένες δυνατότητες να μεταβάλει τις επιλογές του και να αξιολογήσει ευκαιρίες που του παρουσιάζονται, καθώς ο φόβος της

καταχωρήθηκε και αποθηκεύτηκε στην ψηφιακή μνήμη, αναφερόμενη σε μια πράξη που είχε γίνει σαράντα χρόνια νωρίτερα. Πέρα από το παράλογο του πράγματος, το περιστατικό αποκαλύπτει και μια πρόκληση για την κοινωνία μας: αυτό που ο υπάλληλος της υπηρεσίας μετανάστευσης επιλέγει να αγνοήσει, είναι ότι, προϊόντος του χρόνου, οι άνθρωποι αλλάζουν. Οι άνθρωποι δεν είναι άκαμπτοι, εξελίσσονται, ωριμάζουν, αλλάζουν. (Βλ. συνέντευξη καθηγητή Βίκτορ Μάγερ Σένμπεργκερ, εφ. Ελευθεροτυπία, 31-10-2009).

¹⁸ Βλ. Α. Τσεβά, Η εφαρμογή του νόμου για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τύπο και την ραδιοτηλεόραση, ΚριτΕπ., 1/1998, σ. 181 επ.

¹⁹ Βλ. συνέντευξη Β.Μ. Σενμπέργκερ, εφ. Ελευθεροτυπία, 31-10-2009.

²⁰ Η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί με τον έλεγχο της νομιμότητας από την επεξεργασία βιομετρικών δεδομένων αρκετές φορές (βλ. αποφάσεις 9/2003, 52/2003, 39/2004, 50/2007, 62/2007, σε www.dpa.gr). Από τις αποφάσεις προκύπτει ότι η νομιμότητα της συλλογής των στοιχείων συναρτάται τόσο με τον έλεγχο της νομιμότητας του σκοπού και την τήρηση της νομοθεσίας για την δημιουργία αρχείου όσο και με την στάθμιση ανάμεσα στην αναγκαιότητα του σκοπού και την καταλληλότητα του μέτρου. Πρόκειται για τον έλεγχο αναλογικότητας που επιβάλλει την υιοθέτηση ηπιότερων μέσων όταν τα βιομετρικά δεδομένα κρίνονται ως επαχθή σε σχέση με τον σκοπό ασφάλειας που υπηρετείται στην συγκεκριμένη περίπτωση. Με άλλα λόγια πρέπει να διασφαλιστεί ότι θα καταστεί αδύνατη η χρησιμοποίηση βιομετρικών δεδομένων, για σκοπούς διάφορους αυτών για τους οποίους έχουν συλλεγεί. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται τόσο τα κείμενα της ΕΕ (από Επιτροπή, Κοινοβούλιο και Ομάδα εργασίας άρθρου 29) όσο και η πρόσφατη απόφαση του ΕΔΔΑ, Case of S. and Marper v. The United Kingdom, της 4/12/2008 – 30562/04 και 30566/04. Για μια ολοκληρωμένη παρουσίαση των Ευρωπαϊκών και εθνικών διαστάσεων του θέματος, βλ. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Βιομετρικά δεδομένα: Σημασία και νομική κατοχύρωση, εισήγηση, σε Ημερίδα: Βιομετρικά δεδομένα, σύγχρονες εξελίξεις και δεοντολογία, Θεσσαλονίκη, 10-12-2009.

δημοσιογραφικής «υπενθύμισης» αρνητικών στιγμών του παρελθόντος²¹, τον καθλώνει στην απομόνωση. Με τον τρόπο αυτό παραβλάπτεται η δυνατότητα του ατόμου να απομακρύνεται από σφάλματα του παρελθόντος, και να διεκδικεί την κοινωνική του επανένταξη²².

Ειδικά όταν τα αρχεία προσωπικών δεδομένων συλλέγονται για τις ανάγκες δημοσιογραφικής έρευνας, αποτελούν δηλαδή σύνθεση διάσπαρτων πληροφοριών από ποικίλες χρονικές στιγμές κατά την υποκειμενική κρίση του συλλέκτη τους, οδηγούν συχνά σε μια παραπλανητική συνολική εικόνα του ατόμου²³, η οποία λόγω της δύναμης των ΜΜΕ, υποβάλλεται στο κοινό και προσδιορίζει καθοριστικά την κοινωνική του εικόνα. Έτσι, το άτομο χάνει την δυνατότητα να αυτοπροσδιορίζεται κοινωνικά, να αναπτύσσει με το κοινωνικό του περιβάλλον σχέσεις που να εξαρτώνται από δικές του επιλογές, και να μην μετατρέπεται σε πληροφοριακό δεδομένο από τρίτα πρόσωπα.

Η σοβαρότητα των ανωτέρω απειλών γίνεται περισσότερο εμφανής και ο κίνδυνος μεγαλύτερος, όταν η αυτόματη καταγραφή και ταξινόμηση των πληροφοριών άγει στην κατηγοριοποίηση των ατόμων με βάση συγκεκριμένα πρότυπα. Η κατάταξη με βάση ένα συγκεκριμένο σύνολο χαρακτηριστικών, ενώ συχνά εξυπηρετεί ανάγκες άσκησης κοινωνικής πολιτικής (π.χ. η συμπεριφορά των ασθενών σε σχέση με το ασφαλιστικό σύστημα²⁴), συνήθως αποβαίνει το μοναδικό στοιχείο που προσδιορίζει την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου, αναγκάζοντας έμμεσα το πληροφοριακά στιγματισμένο πρόσωπο να συμμορφωθεί σε ορισμένο πρότυπο.

Έτσι, για παράδειγμα, το ασφαλιστικό ή το συνδικαλιστικό προφίλ του ατόμου αποβαίνει κυρίαρχο στοιχείο της συνολικής του προσωπικότητας τα δε επιμέρους στοιχεία (αρνητικά ή θετικά) αυτού του πορτραίτου, επικαθορίζουν την σχέση του ατόμου με το περιβάλλον του.

²¹ Βλ. *Μ. Σταθόπουλου*, ό.π, σ. 2.

²² Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα που μας δίνει η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας (BverfGE 35/5-6-1973, 202) το οποίο δέχθηκε ότι η δημοσιοποίηση σε τηλεοπτική εκπομπή εγκληματικών πράξεων που ένα άτομο διέπραξε στο απώτερο παρελθόν και για τις οποίες καταδικάστηκε, εξέτισε την ποινή του και επίκειτο η αποφυλάκισή του, είναι ενέργεια που προσβάλλει την ακώλυτη επανένταξή του στην κοινωνία και υπερτερεί του δικαιώματος του κοινού για πληροφόρηση.

²³ Η εικόνα είναι παραπλανητική, διότι τα δημοσιογραφικά αρχεία, επειδή ακριβώς εξυπηρετούν ανάγκες της επικαιρότητας, δεν ενδιαφέρονται για την συνολική παρουσία ενός ατόμου, αλλά μόνο για μια συγκεκριμένη πράξη και αυτή καταχωρούν, χωρίς να υπάρχει μέριμνα διαρκούς ενημέρωσης. Η λειτουργία αυτή δίνει έμφαση στο δραματικό μέρος της πληροφορίας, όπως είναι η άσκηση ποινικής δίωξης για την διάπραξη ενός αδικήματος και όχι στην αθώωση του προσώπου για την ίδια πράξη. Έτσι το αρχικό γεγονός μένει στο αρχείο και ανασύρεται κατά βούληση, ενώ το άτομο στιγματίζεται δια βίου στην συνείδηση του κόσμου, χωρίς να έχει το περιθώριο να αποκατασταθεί. Βλ. *Τσεβά*, ό.π, σ. 188 επ. καθώς και ΑΠ 611/1995, ΤοΣ 1996, σ. 807.

²⁴ Βλ. τα παραδείγματα που επικαλείται η *Κ. Ανθίμου*, ό.π, σ. 159-160.

Επιπλέον, οι ανάγκες άσκησης προληπτικής πολιτικής σε τομείς όπως η πάταξη της εγκληματικότητας, συνδέονται με τη αξιοποίηση και συσχέτιση αρχείων προσωπικών δεδομένων των ατόμων που, σύμφωνα με το πρόγραμμα του υπολογιστή, παρουσιάζουν την κοινωνική του συμπεριφορά, ως αποκλίνουσα. Τα άτομα αυτά παρακολουθούνται, εν αγνοία τους, ως πιθανοί υποψήφιοι τέλεσης αξιόποινων πράξεων και εν αγνοία τους επίσης, τα δεδομένα της δραστηριότητάς τους καταχωρούνται σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές και συσχετίζονται ενδεχομένως με άλλα αρχεία που αφορούν καταναλωτικές συνήθειες, επιλογές ψυχαγωγίας, συναναστροφές κλπ²⁵.

Έτσι κάθε πτυχή της ιδιωτικής του ζωής και κάθε εμφάνιση του ατόμου στον κοινωνικό χώρο, καταγράφεται και υπόκειται σε επεξεργασία, κατά τρόπο που καταργείται η ανωνυμία και αντικαθίσταται από μια μορφή διαφάνεια που ουσιαστικά επιφέρει κατάργηση των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο²⁶. Η πρόσβαση σε ευαίσθητες πληροφορίες πριν από 20 χρόνια αφορούσε κυρίως τις κρατικές υπηρεσίες. Σήμερα έχουμε όλοι πρόσβαση σε πληροφορίες που μπορεί να είναι ευαίσθητες. Όλοι μπορούμε με το κινητό τηλέφωνό μας να τραβήξουμε σε βίντεο το γείτονά μας και να ανεβάσουμε τη λήψη στο YouTube.

Με βάση τα παραπάνω δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολική η διαπίστωση του Αγκάμπεν ότι στις σημερινές κοινωνίες είμαστε όλοι ανεξαιρέτως, δυνάμει, *homines sacri* δηλαδή πρόσωπα στα οποία οι τεχνικές του κοινωνικού στιγματισμού που παλαιότερα αφορούσαν τις εξαιρέσεις σήμερα μπορούν να αφορούν στο σύνολο των πολιτών. Η διαρκής βιοτεχνολογική παρέμβαση, η αύξουσα τεχνικοποίηση της ζωής, οι ευγονικοί σχεδιασμοί, η καταγραφή των βιομετρικών δεδομένων μετατρέπει τους ανθρώπους σε πειραματόζωα και από πολίτες του κράτους μετατρέπονται σε αιχμαλώτους του, ώστε να ζουν σε ένα καθεστώς διαρκούς εξαίρεσης²⁷.

Ενώ τα βιομετρικά δεδομένα έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι σήμερα σε περιορισμένη κλίμακα και για συγκεκριμένες ανάγκες, η ενσωμάτωσή τους στα ηλεκτρονικά διαβατήρια γίνεται για πρώτη φορά σε μαζική κλίμακα. Θεωρητικώς η βιομετρία απαντάει σε δύο ανάγκες: Σ' ένα διάχυτο αίτημα για παροχή ασφάλειας για όσους κινούνται εντός και εκτός της χώρας και ευλόγως επιθυμούν να διασφαλίζεται ότι τα προσωπικά τους στοιχεία ταυτοποιούν μόνο τους φορείς τους και σε ένα αίτημα αντεγκληματικής πολιτικής προκειμένου να εντοπίζεται με

²⁵ Βλ. για τα παραδείγματα σε *B. Αραβαντινό*, Η προστασία των στοιχείων προσωπικού χαρακτήρα από την αθέμιτη επεξεργασία τους με ηλεκτρονικό υπολογιστή, Αντ. Σάκκουλα, 1997, σ. 14.

²⁶ Βλ. *K. Ανθίμου*, ό.π., σ. 160-161.

²⁷ Βλ. *Φ. Τερζάκη*, Το αρχέτυπο του Νταχάου και του Γκουαντάναμο, www.phorum.gr.

ταχύτητα και ακρίβεια το πρόσωπο που έχει διαπράξει ορισμένο έγκλημα²⁸. Με άλλα λόγια διαθέτουν αξιοπιστία για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο των ατόμων που μπαίνουν στη χώρα και διευκολύνουν την αναζήτηση καταζητούμενων προσώπων. Επιπλέον με την επεξεργασία των βιομετρικών δεδομένων επιδιώκεται ο έλεγχος όσων εισέρχονται σε χώρους με ιδιαίτερες απαιτήσεις ασφαλείας (αεροδρόμια, μετρό, κρατικές υπηρεσίες, τράπεζες) ή χρησιμοποιούν συστήματα λογισμικού που είναι σημαντικά για την προστασία ζωτικών κοινωνικών θεσμών (δημόσια τάξη, εθνική άμυνα, χρηματοπιστωτικό σύστημα). Άρα, συμβάλουν στην δημόσια ασφάλεια αλλά και στο αίσθημα ασφάλειας των πολιτών.

Ωστόσο το αίτημα της ασφάλειας ικανοποιείται ανεπαρκώς, δεδομένου ότι οι κώδικες των βιομετρικών δεδομένων που ενσωματώνονται σε chip έχουν ήδη παραβιαστεί στην περίπτωση των βιομετρικών διαβατηρίων νέου τύπου²⁹. Συνεπώς αποτελούν σύστημα αμφίβολης ασφάλειας³⁰, το οποίο ακόμα και αν ήταν ασφαλές θα εγκυμονούσε πολλούς κινδύνους λόγω διασύνδεσης των αρχείων, αυθαίρετων κατηγοριοποιήσεων, έμμεσων διακρίσεων³¹, αποκλεισμών, εμπορικής εκμετάλλευσης των αρχείων. Δεν θα ασχοληθώ με τα ειδικότερα ζητήματα που θέτει η διαδικασία εισαγωγής των βιομετρικών δεδομένων στα ηλεκτρονικά διαβατήρια, ωστόσο, ο ισχυρισμός ότι πρέπει να αποτρέπεται η διασύνδεση των αρχείων των βιομετρικών

²⁸ Σύμφωνα με την άποψη αρμόδιου αξιωματούχου της ΕΛ.ΑΣ τα νέα διαβατήρια θα βοηθήσουν στον περιορισμό της λαθρομετανάστευσης, της διακίνησης ναρκωτικών και όπλων (εφ. «ΤΟ ΒΗΜΑ», 30-11-2008).

²⁹ Τον Αύγουστο του 2008 η βρετανική εφημερίδα «The Times» προκειμένου να εξετάσει τα μέτρα ασφαλείας των νέων διαβατηρίων πραγματοποίησε ένα πρωτότυπο πείραμα: με την βοήθεια του Ολλανδού ερευνητή συστημάτων ασφαλείας του πανεπιστημίου του Άμστερνταμ κ. Γερούν Φαν Μπίκ κατάφεραν να σπάσουν του κωδικούς που περιέχουν τα βιομετρικά δεδομένα των διαβατηρίων και να αλλάξουν των ψηφιακή φωτογραφία ενός μικρού αγοριού. Το μικροσίπ των διαβατηρίων αποκωδικοποιήθηκε σχετικά εύκολα και στη συνέχεια με ένα κατάλληλο λογισμικό αντιγράφηκε σε ένα κενό μικροσίπ όπου πέρασαν όλα τα ψηφιοποιημένα βιομετρικά δεδομένα. Με τον τρόπο αυτό μπορεί ένας απλώς ιδιώτης με βασικές γνώσεις συστημάτων λογισμικού να παρέμβει στα πραγματικά στοιχεία και να τα αλλάξει. Η πλαστότητα των διαβατηρίων αυτών μπορεί να διαφύγει του ελέγχου ενεργού πιστοποίησης διότι μόνο εννέα κράτη διαθέτουν το ειδικό σύστημα για την εφαρμογή της Υποδομής Δημοσίου Κλειδιού (Public Key Directory) δηλαδή του συστήματος που μπορεί να εντοπίσει την πλαστότητα (βλ. εφ. «ΤΟ ΒΗΜΑ», 30-11-2008). Συνεπώς είναι προφανές ότι να μην δυσχεραίνεται η κλοπή της ηλεκτρονικής ταυτότητας, αν όμως συμβεί, οι συνέπειες –λόγω του τεκμηρίου της αξιοπιστίας των στοιχείων– θα είναι σοβαρότερες, διότι θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί παντού ψηφιακά.

³⁰ Πικρή πείρα έχει αποδείξει ότι οι σύγχρονες τρομοκρατικές ενέργειες πραγματοποιούνται από πεπειραμένα πρόσωπα που διαθέτουν νόμιμα ταξιδιωτικά έγγραφα και δύσκολα τέτοια μέτρα θα συμβάλουν στην αποτροπή της τρομοκρατίας.

³¹ Είναι προφανές ότι πρόσωπα που δεν θα διαθέτουν διαβατήρια με βιομετρικά δεδομένα σε ψηφιακή μορφή όπως οι μετανάστες, θα είναι δύσκολο να αποδείξουν την ταυτότητά τους, ενώ είναι πιθανόν να στιγματισθούν και οι ανάπηροι που δεν μπορούν να υποβληθούν σε βιομετρικές εξετάσεις.

δεδομένων με κεντρικές βάσεις δεδομένων³² μοιάζει με ευσεβή πόθο και ουσιαστικά διαιγνέδεται από το έλληνα νομοθέτη³³.

Ως προς την προληπτική αντεγκληματική πολιτική³⁴ πέραν των αμφίβολων αποτελεσμάτων της, η ιστορία διδάσκει ότι οι πρακτικές ελέγχου που επιφυλάσσονταν αρχικά για τους παράνομους κατέληγαν στην πορεία να αφορούν το σύνολο των πολιτών³⁵. Είναι συνεπώς προφανές ότι τα εντεινόμενα μέτρα ασφαλείας απαιτούν την διαρκή επίκληση μιας έκτακτης κατάστασης που μακροπρόσθεσμα είναι ασύμβατη με την δημοκρατία³⁶.

Ο Τ. Αγκάμπεν επεκτείνει το συλλογισμό του και υποστηρίζει «...ότι στους μηχανισμούς των μέσων μαζικής επικοινωνίας που ελέγχουν και χειραγωγούν το δημόσιο λόγο, αντιστοιχούν έτσι οι τεχνολογικοί μηχανισμοί που αποτυπώνουν και ταυτοποιούν την γυμνή ζωή. Ανάμεσα σε αυτά τα δύο άκρα ενός λόγου χωρίς σώμα και ενός σώματος δίχως λόγο, ο χώρος αυτού που αποκαλούσαμε άλλοτε το “το πολιτικό” είναι όλο και πιο

³² Ακόμα και αν διακρίναμε με αυστηρότητα τα βιομετρικά δεδομένα τα οποία συλλέγονται και αποθηκεύονται για δημόσιους σκοπούς από συγκεκριμένες υπηρεσίες (π.χ έλεγχος συνόρων) από αυτά που συγκεντρώνονται από ιδιώτες στη βάση συμβατικών υποχρεώσεων με την συγκατάθεση του ενδιαφερομένου, θα ήταν δύσκολο να διασφαλιστεί ότι τα δεύτερα δεν θα διασυνδέονταν με τα πρώτα. Επιπλέον ο κοινοτικός κανονισμός για τα ηλεκτρονικά διαβατήρια δεν προβλέπει την απαγόρευση κεντρικής βάσης δεδομένων, πράγμα που δεν αποκλείει το ενδεχόμενο της ένταξης όλων των πολιτών που διαθέτουν διαβατήρια στην κατηγορία των υπόπτων για διάπραξη εγκλημάτων. Βλ. *E. Kosta*, *The use of RFID chip on identification documents*, Paper, *Electronic democracy - challenges of the digital era*, Athens, 2006.

³³ Βλ. τους νόμους 3635/2007 και 3783/2009 που εξαιρούν από την προστασία των προσωπικών δεδομένων –άρα και από την εποπτεία της Αρχής– την επεξεργασία που γίνεται από δικαστικές και εισαγγελικές αρχές, αλλά και από διωκτικά όργανα ακόμα και για πλημμελήματα. Βλ. για το θέμα τις γνωμοδοτήσεις της Αρχής 1 και 2/2009, σε www.dpa.gr.

³⁴ Σύμφωνα με την Σύσταση Νο. R(92)1 (για την χρήση DNA στο πλαίσιο του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης) του Συμβουλίου της Ευρώπης, είναι επιτρεπτή η διατήρηση αναλύσεων DNA υπό τις αυστηρές προϋποθέσεις ότι έχει καταδικαστεί κάποιος πρόσωπο για σοβαρό έγκλημα κατά της ζωής και η αποθήκευση των στοιχείων να ρυθμίζεται με νόμο που θα προβλέπει έλεγχο από εποπτικό όργανο και συγκεκριμένο χρόνο αποθήκευσης. Βλ. και τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ Van der Velden κατά Ολλανδίας (7/12/2006 – 29514/05) και W. κατά Ολλανδίας (20/1/2009 – 20689/08). Εδώ η διατήρηση του γενετικού υλικού θεωρήθηκε νόμιμη, διότι είχε προηγηθεί καταδίκη και το υλικό διατηρούνταν ανώνυμα και κωδικοποιημένα με βάση εγγυήσεις που προέβλεπε ο νόμος. Δεν συνέβη όμως το ίδιο και στην υπόθεση *S. and Marper v. the United Kingdom*, ό.π, όπου το Δικαστήριο δέχθηκε ότι παραβιάζεται το άρθρο 8 παρ. 1 της ΕΣΔΑ διότι η νομοθεσία της Αγγλίας παρείχε γενική και απεριόριστη αρμοδιότητα διατήρησης αρχείων DNA χωρίς ειδικότερες εγγυήσεις και ανεξάρτητα από την φύση και την βαρύτητα του εγκλήματος. Βλ. και την ρύθμιση του άρθρου 200^A ΚΠΔ για την χρήση του DNA.

³⁵ Βλ. *T. Αγκάμπεν*, *Το βιοπολιτικό τατουάζ*, εφ. «Ελευθεροτυπία», 4-4-2004. Ο γνωστός θεωρητικός σε ταξίδι του στις ΗΠΑ υποχρεώθηκε, εφόσον ήθελε να εισέλθει στις ΗΠΑ, να αφήσει τα δακτυλικά του αποτυπώματα. Ο συγγραφέας αρνήθηκε και περιέγραψε την εμπειρία του και τις σκέψεις του στο παραπάνω άρθρο που δημοσιεύτηκε αρχικά στην εφημερίδα «LE MONDE».

³⁶ Βλ. *Γ. Σταυρακάκη*, *Επίμετρο*, ό.π., σ. 307.

περιορισμένος και πιο στενός» και καταλήγει «Το βιοπολιτικό τατουάζ που μας επιβάλλουν τώρα οι ΗΠΑ³⁷ (έκτοτε και η ΕΕ με τα νέα διαβατήρια) προκειμένου να μπούμε στο έδαφός τους, θα μπορούσε να είναι το προδρομικό σημάδι αυτού που θα ζητήσουν αργότερα να αποδεχθούμε ως την φυσιολογική εγγραφή της ταυτότητας του καλού πολίτη στους μηχανισμούς και στα γρανάζια του κράτους. Γι' αυτό χρειάζεται να αντιταχθούμε»³⁸.

Σε κάθε περίπτωση ο κίνδυνος είναι προφανής και γενικότερος και συνοψίζεται επιγραμματικά από τον Ιταλό στοχαστή: «Μπορεί εν τέλει να οδηγηθούμε σε μια κατάσταση πραγμάτων κατά την οποία η ασφάλεια και η τρομοκρατία θα συναποτελούν ένα ενιαίο θανάσιμο σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου η μια θα δικαιολογεί και θα νομιμοποιεί τις ενέργειες της άλλης»³⁹.

³⁷ Σύμφωνα με απόφαση της βουλής των αντιπροσώπων το 2002, κανένας δεν επιτρέπεται να εισέρχεται στο αμερικάνικο έδαφος χωρίς βιομετρικό έλεγχο και όποιου το διαβατήριο δεν διαθέτει τσιπάκι με βιομετρικά στοιχεία θα χρειάζεται έξτρα βίζα με τέτοια στοιχεία. Η συγκεκριμένη απόφαση εντάσσεται σε ένα υπερφιλόδοξο πρόγραμμα (Total Information Awareness), –καθώς δυνητικά οι κίνδυνοι προέρχονται από τους πάντες–, να φακελωθεί το σύνολο του πληθυσμού του πλανήτη.

³⁸ Βλ. *T. Αγκάμπεν*, Το βιολογικό τατουάζ, ό.π.

³⁹ *Giorgio Agamben*, «Ασφάλεια και τρόμος», Σύγχρονα Θέματα, τ. 80, 2002, σ. 5 (αναφορά και σε *Γ. Σταυρακάκη*, Επίμετρο, ό.π, σ. 307).